אוניברסיטת בר אילן

פיתוח שיתוף פעולה עם עמיתים בקרב ילדים עם אוטיזם בעלי יכולת מילולית מצומצמת בזיקה לפרופיל הסנסורי

קרן סמואל מגל

עבודה זו מוגשת כחלק מהדרישות
לשם קבלת תואר מוסמך
בבית הספר לחינוך של אוניברסיטת בר-אילן

תקציר

רקע

Autism Spectrum Disorder (ASD) הינה הפרעה התפתחותית המתאפיינת בלקות באינטראקציה ותקשורת חברתית ובפעילויות ותחומי עניין צרים וחזרתיים ביותר (*DSM-V*, American Psychiatric Association, 2013). ילדים עם ASD בעלי יכולת מילולית מצומצמת (כלומר בעלי יכולת מילולית של לא יותר מ30 מילים פונקציונאליות) או בכינויים Minimally Verbal Children with ASD (MVCwA) סובלים מלקויות עוד יותר חמורות בתקשורת החברתית שכן אינם מסוגלים לעשות שימוש יעיל בדיבור לצרכי תקשורת (Wan, et al, 2011). כמו כן, כרבע מה- MVCwA מראים התדרדרות במיומנות התקשורת החברתית ובהימנעות מאינטראקציות חברתיות ככל שהם מתבגרים (Tager-Flusberg & Kasari, 2013).

מרבית המחקרים שבחנו התערבויות המיועדות ל- MVCwA עסקו בפיתוח שפה ותקשורת פונקציונאלית (Kasari, et al, 2010; Pickett, Pullara, OGrady & Gordon, 2009 ; Tager-Flusberg & Kasari, 2013) או בפיתוח שפה באמצעות תקשורת תומכת חלופית (תת"ח) (Gordon, et al, 2011; Howlin, Gordon, Pasco, Wade & Charman, 2007; Kasari, Tager-Flusberg & Cooper, 2010; Kasari, et al, 2014; Wan, et al, 2011; Pickett, et al, 2009). בעולם המחקר ישנם מחקרים מעטים שהתמקדו בקידום אינטראקציה חברתית של MVCwA מול פרטנר מבוגר (Franco, Davis & Davis, 2013; Goods, Ishijima, Chang, & Kasari, 2013; Shire, et al, 2015) וכן מחקרים העוסקים בפיתוח מיומנויות חברתיות בקרב ילדים עם ASD בתפקוד גבוה מול עמיתים בני גילם (Bauminger, 2002; Bauminger, 2007ab; Laugeson, Gantman, Kapp, Orenski & Ellingsen, 2015; Radley, Ford, Battaglia & McHugh, 2014; Waugh & Peskin, 2015). לעומת זאת, אין כיום מחקרים העוסקים בפיתוח מיומנויות חברתיות עם עמיתים בני גיל בקרב MVCwA.

יכולת לשתף פעולה באינטראקציה חברתית היא אחת מהמיומנויות החשובות המרכיבות, יחד עם כישורי שיח, תפקוד חברתי (Bauminger, 2007ab). שיתוף פעולה עם עמיתים בני גיל הינו תהליך שבו יחידים עובדים יחד בצורה מתואמת ומסונכרנת בכדי להשלים מטלה מסוימת

המשותפת לשניהם המייצגת את המשמעות של הקבוצה כיחידה אחת (Fawcett, & Garton, 2005; Rochelle, & Teasley, 1995). מיומנויות שיתוף פעולה נמצאו לקויות אצל ילדים עם ASD ביחס לילדים בני גילם עם עיכוב התפתחותי (Colombi, et al, 2009; Liebal, Colombi, Rogers, Warneken, & Tomasello, 2008).

לקות נוספת המאפיינת את מרבית הילדים עם ASD הינה לקות בעיבוד הסנסורי (Sensory Processing=SP) (Baker, et al, 2008; Lane, Young, Baker & Angley, 2010; Tomchek & Dunn, 2007). עיבוד סנסורי הוא התהליך שבו המערכות הסנסוריות במוח מקבלות מידע מגירויים סנסוריים, מפענחות אותו ומגיבות בהתאם (Baker, Lane, Angley & Young, 2008; Ben-Sasson, Carter & Briggs-Gowan, 2010; Hilton, et al, 2010). נמצא כי קיים קשר בין לקויות בעיבוד הסנסורי אצל אינדיבידואלים עם ASD לבין החמרה בתפקודם החברתי (Hilton, Graver & LaVesser, 2007; Hilton, et al, 2010; Lane, Young, Baker & Angley, 2010; Lundqvist, 2015).

מטרות המחקר

על אף הלקות החמורה בתפקוד חברתי בקרב MVCwA, כאשר שיתוף פעולה היא אחת מן המיומנויות החשובות המרכיבות תפקוד חברתי, לא נמצא מחקר העוסק בפיתוח שיתוף פעולה עם בני גיל עבור ילדים אלו, זה למעשה יחודו של המחקר הנוכחי. מטרת המחקר המרכזית היא לבחון את יעילותה של תוכנית התערבות לקידום שיתוף פעולה עם בני גיל בשיפור מיומנויות תקשורתיות-חברתיות בקרב MVCwA. מטרות נוספות הן לבחון את הקשרים בין סוג הפרופיל הסנסורי, ה-IQ הביצועי וההבנה השפתית של MVCwA, שקיבלו תכנית התערבות זו, לבין אחוזי השיפור שלהם ביכולת התקשורת החברתית הספונטאנית לאחר מתן תכנית ההתערבות.

השערות המחקר

השערת המחקר הראשונה היא שMVCwA שקיבלו תכנית התערבות לקידום שיתוף פעולה עם בני גיל יראו התקדמות במיומנויות תקשורת חברתית ספונטאנית וביכולות הסתגלות חברתית-תקשורתית ביחס לילדי קבוצת הביקורת שלא נחשפו להתערבות במהלך המחקר. השערות המחקר השנייה והשלישית הן שסוג הפרופיל הסנסורי ושה-IQ הביצועי והשפתי (הבנה שפתית) של MVCwA מקבוצת הניסוי, יתרמו להתקדמותם בתכנית ההתערבות אך קשה לשער את כיוון

התרומה. השערות אלו גם עסקו בשאלה האם יהיה הבדל בקשר בין המשתנים הללו (פרופיל סנסורי, IQ ביצועי והבנה שפתית) לבין אחוזי השיפור ביכולות התקשורת החברתית בין שתי נקודות הזמן (לפני ואחרי תכנית ההתערבות) עבור ילדים מקבוצת הניסוי לעומת ילדים מקבוצת הביקורת.

שיטה

המחקר הנוכחי הינו חלק ממחקר רחב יותר הבחן יכולות חברתיות-תקשורתיות בקרב 54 MVCwA, מתוכם השתתפו במחקר זה 36 ילדים בגילאי 8-16. הילדים חולקו באופן אקראי לשתי קבוצות מחקר השוות בגודלן, 18 מהילדים השתייכו לקבוצת הניסוי אשר קיבלה התערבות לקידום שיתוף פעולה בין בני גיל ו- 18 מהילדים השתייכו לקבוצת הביקורת. הילדים שנבחרו למחקר היו בעלי יכולת מילולית מצומצמת עם לא יותר מ-30 מילים פונקציונאליות, יכולת ביצועית והבנה שפתית ברמה הבינונית ומעלה של המוגבלות השכלית לפי מבחני ה-Peabody וה-Ravenובעלי אבחנה של אוטיזם על פי אבחון קליני קודם ועל פי ה- SCQ.

המדדים השונים הועברו על ידי מעריכים בעלי ניסיון והכשרה בחינוך מיוחד, שהיו עיוורים לתנאי המחקר ולמיקומם של הנבדקים בקבוצות המחקר השונות. מדדי הרקע שהועברו לפני מתן תכנית ההתערבות היו: Social Communication Questionnaire (SCQ; Rutter, Bailey & Lord, 2003) - שאלון הורים לווידוא אבחון קליני לאוטיזם וחומרת הלקות, Raven's colored progressive matrices (Raven, 1976)- מבחן לבדיקת IQ ביצועי ו- Peabody Picture Vocabulary Test-III (Dunn & Dunn, 1997)- מבחן לבדיקת יכולות הבנה שפתית. כמו כן, הועברו מדדי הערכת תכנית ההתערבות שהועברו לפני ולאחר מתן תוכנית ההתערבות. ממדים אלו כללו: The Sensory Profile School Companion Questionnaire (SPSC; Dunn, 2006)- שאלון למורים להערכת הבדלים בפרופיל הסנסורי, Vineland Adaptive Behavior Scale (Sparrow, Balla, & Cicchetti, 1984)- שאלון למורים לבדיקת יכולות הסתגלות בתחום התקשורת ובתחום החיברות ותצפית שקודדה באמצעות אדפטציה לסולם The Modified-Classroom Observation Schedule to Measure Intentional Communication M-COSMIC

(Clifford, et al, 2010) לבחינת מיומנויות תקשורת חברתית ספונטאנית. כמו כן, כדי להעריך ולבקר את תכנית ההתערבות וכדי לוודא כי הועברה באופן עקבי על ידי כל המורים שלקחו חלק במחקר, מולאו שאלוני Fidelity אחת לשבועיים על ידי המורים שהעבירו את תכנית ההתערבות.

תוכנית ההתערבות, שהתבצעה במבנה דיאדי (זוגי), הועברה בבתי ספר על ידי המורים במהלך 3 וחצי חודשים, 4 מפגשים בשבוע (כל מפגש נמשך כ45 דקות). מטרת תכנית ההתערבות הייתה לקדם יכולת שיתוף פעולה ומיומנויות פרו חברתיות עבור זוגות MVCwA. מטרות נוספות כללו: לימוד ביצוע בחירה משותפת עם בני גיל, שיפור יכולת הביצוע המשותף עם בני גיל, פיתוח מיומנות של התחלקות עם בני גיל, פיתוח מיומנות של מתן עזרה ובקשת עזרה ביחס לבני גיל ופיתוח מיומנות עידוד ופרגון ביחס לבני גיל.

תוצאות

בהתאם להשערת המחקר הראשונה, ילדי קבוצת הניסוי הראו התקדמות במיומנויות תקשורת חברתית ספונטאנית וביכולות הסתגלות חברתית-תקשורתית בהשוואה לילדי קבוצת הביקורת. בעוד שילדי קבוצת הניסוי, הראו ירידה בהתנהגויות הפסיביות כלפי פרטנר לא ספציפי (מבוגר או בן גיל), מגמת עליה בהתנהגויות האינטראקציה החברתית כלפי בן הגיל, עליה ביכולתם לפתח יחסים בין אישיים ומגמת עליה ביכולתם החברתית בזמן משחק ופנאי, ילדי קבוצת הביקורת הראו ירידה בהתנהגויות האקטיביות ובהתנהגויות האינטראקציה החברתית כלפי בן הגיל, מגמת ירידה ביכולתם החברתית בזמן משחק ופנאי וכן עליה בחלק ממדדי התקשורת החברתית הספונטאנית כלפי מבוגרים (בעוד שיכולות אלו ירדו כלפי בני גילם). יחד עם זאת, נמצא ממצא הסותר במידת מה את הממצאים הקודמים שכן ילדי קבוצת הביקורת הראו ירידה בהתנהגויות הפסיביות שלהם כלפי בני הגיל.

בהתאם להשערת המחקר השנייה, סוג הפרופיל הסנסורי אכן תרם להתקדמות בתכנית ההתערבות (ללא התחייבות על אופי הפרופיל הסנסורי או כיוון התרומה) בקרב ילדי קבוצת הניסוי. נמצא כי ככל שהלקות הייתה יותר חמורה במידת ההימנעות מגירויים והרישום הנמוך, כך היה שיפור גבוה יותר בחלק ממדדי התקשורת החברתית הספונטאנית (כגון אינטראקציה חברתית, התנהגויות מילוליות ולא מילוליות ופעולות תקשורתיות) כלפי הפרטנרים השונים, לאחר מתן תכנית ההתערבות. ישנה חריגות אחת בדפוס זה שכן נמצא כי ככל שמידת ההימנעות מגירויים הייתה יותר תקינה (קרובה לנורמה) כך היה שיפור גבוה יותר בהתנהגות הוויסות כלפי מבוגרים. כמו כן, התשובה לשאלה, שנשאלה בחלק השני של ההשערה השנייה, הייתה כי נמצאו מתאמים

מובהקים שונים בין מידת ההתנהגות המסתגלת לפי תבנית הפרופיל הסנסורי לבין אחוזי השיפור לאחר ההתערבות עבור שתי קבוצות המחקר (ניסוי וביקורת).

בניגוד להשערת המחקר השלישית, לא נמצא קשר בין ה-IQ הביצועי וההבנה השפתית לבין התקדמות ביכולת התקשורת החברתית הספונטאנית, לאחר מתן תכנית ההתערבות, בקרב ילדי קבוצת הניסוי. התשובה לשאלה, שנשאלה בחלק השני של השערה זו, הייתה כי אכן נמצא הבדל בקשר בין ה-IQ לבין אחוזי השיפור בין שתי נקודות הזמן (לפני ואחרי תכנית ההתערבות) עבור שתי קבוצות המחקר (ניסוי וביקורת), שכן עבור ילדי קבוצת הביקורת נמצא קשר בין ה-IQ הביצועי לבין שיפור במדדי התקשורת החברתית הספונטאנית בנקודת הזמן לאחר מתן תכנית ההתערבות, בעוד שכאמור לא נמצא קשר זה עבור ילדי קבוצת הניסוי.

מסקנות

מחקר זה בחן לראשונה את יעילותה של תכנית התערבות לקידום שיתוף פעולה עם בני גיל בשיפור מיומנויות תקשורתיות-חברתיות בקרב MVCwA. בעולם המחקר לא מצויים מחקרים שעוסקים בשיפור מיומנויות תקשורתיות-חברתיות ביחס לעמיתים בני גיל בקרב אוכלוסיית ה- MVCwA וזאת למרות העובדה שאוכלוסייה זו סובלת מלקויות חמורות בתחום זה (Tager-Flusberg & Kasari, 2013; Wan, et al, 2011).

הממצאים של המחקר הנוכחי מצביעים על כך שהתערבות המתמקדת בקידום שיתוף פעולה עם בני גיל בקרב MVCwA אכן יכולה להביא לשיפור מיומנויות תקשורתיות-חברתיות ואולי אף לצמצם את התלות במעורבות מבוגר בכדי לקיים אינטראקציה חברתית עם בן גיל. כמו כן, נמצא כי תכנית ההתערבות המוצעת במחקר זה עשויה לקדם מיומנויות תקשורתיות-חברתיות בצורה משמעותית יותר עבור ילדים בעלי תבניות סנסוריות פגועות יותר (מסוג רישום נמוך והימנעות מגירויים) ומותאמת עבור ילדים בעלי יכולת קוגניטיבית הטרוגנית.

יחד עם זאת, תוצאות המחקר מאששות את ההשערות באופן חלקי בלבד. יתכן שהסיבות לכך קשורות, בין היתר, למדגם הקטן יחסית במחקר שיתכן ואינו משקף מספיק את האוכלוסייה הרחבה, למשך הקצר יחסית של תכנית ההתערבות, לכלים בהם נעשה שימוש שאולי לא התאימו

באופן מספק לאוכלוסייה ההטרוגנית של ה- MVCwA שהשתתפו במחקר ולסגנון ההוראה השונה של המורים שהשתתפו במחקר.

תוצאות המחקר ומגבלותיו מעידים על הצורך להמשיך ולפתח את תחום המחקר בנושא קידום מיומנויות תקשורתיות-חברתיות בקרב MVCwA עם בני גילם וליישם התערבויות דומות בסביבתם החינוכית לשם הפחתת בידודם החברתי ושיפור יכולת האינטראקציה החברתית בקרבם.